

AKTUALIZACE POPULAČNÍCH NOREM PRO OSOBNOSTNÍ DOTAZNÍK PRO MLÁDEŽ (HSPQ)

UPDATING OF THE POPULATION STANDARDS FOR HIGH SCHOOL PERSONALITY QUESTIONNAIRE (HSPQ)

Martin DOLEJŠ

Katedra psychologie FF UP, Křížkovského 10, 77180 Olomouc, Česká republika, martin.dolejs@upol.cz

Abstrakt: Příspěvek prezentuje výsledky výzkumné studie, která se zaměřila na tvorbu populačních norem pro Osobnostní dotazník pro mládež (HSPQ). Psychodiagnostická metoda HSPQ se využívá k diagnostice čtrnácti osobnostních faktorů prvního řádu (např. nadšenost vs. skličenosť; vznětlivost vs. klidnost a další). Základním souborem se stali pubescenti ve věku 11 až 16 let navštěvující druhý stupeň základních škol na území České republiky. Každý měřený faktor se soustředí na jinou stránku osobnosti, některé vlastnosti se zaměřují na úroveň povahové integrace, jiné se více dotýkají temperamentu, a další označují motivační sklony žáka. Administrace testových baterií se uskutečnila s 3 570 žáky a žákyněmi (forma „A“ 1 938 respondentů a forma „B“ 1 642 respondentů). Součástí tohoto sdělení jsou i aktualizované populační normy rozdělené podle proměnných – věk, pohlaví, typ školy atd.

Abstract: The paper presents results of the research study focused on creating standards for High School Personality Questionnaire (HSPQ). The psychodiagnostic method HSPQ is used in order to diagnose fourteen primary personal factors (e.g. surgency vs. desurgency; excitability vs. phlegmatic temperament, etc.). The target group was created by pubescents aged 11 up to 16 attending the upper grade of primary schools in the Czech Republic. Each measured factor is focused on different aspect of the personality, some of the attributes are describing the level of character integration, other ones are centred on temperament and the others identify the motivation tendencies of pupils. The testing batteries were administrated on 3 570 pupils (for form “A” 1 938 respondents and for form “B” 1 642 respondents). This paper also contains updated population standards organized according to different variables - age, sex, type of school etc.

Klíčová slova: R. B. Cattell; K. Balcar; Osobnostní dotazník pro mládež; HSPQ; populační normy

Keywords: R. B. Cattell; K. Balcar; High School Personality Questionnaire HSPQ; Population standards

Úvod

Psychodiagnostické testy a dotazníky k měření různých determinant osobnosti, jako každá jiná věc v tomto světě, podléhají času, a tedy stárnou. Nástroj nestárne jen z hlediska položek, ale hlavně v oblasti populačních norem, které často i po několika letech neodpovídají realitě, respektive populaci, která je pomocí těchto norem hodnocena. Tento jev „stárnutí“ není jen doménou vědomostních testů, ale i nástrojů na měření osobnostních rysů. Předkládaná studie měla za cíl vytvořit aktuální a též reprezentativní populační normy pro žáky a žákyně druhého stupně základních škol u Osobnostního dotazníku pro mládež (Balcar, 1986, česká verze dotazníku a norem).

1. Koncept Osobnostního dotazníku pro mládež (HSPQ)

Při popisu osobnosti adolescenta se používají základní rysy neboli osobnostní dispozice (Allport, 1961), které jsou v čase relativně stálé a u každého jedince jedinečné. Významný představitel psychologie osobnosti G. W. Allport (in Nakonečný, 1997) se domnívá, že „rysy jsou mentální struktury, jakési neuropsychické dispozice, které reprezentují něco v osobnosti skutečně existujícího“. Rysy v této struktuře nemají ostré hranice, vzájemně se ovlivňují, propojují a vytvářejí trsy¹. Ze vzájemné interakce vyplývá, že dispozice nejsou na stejné úrovni a mohou tedy ovlivňovat chování jedince jinou silou (Allport, 1961; Hall, Lindzey, 1999).

Pro Raymonda B. Cattella je osobnost člověka tvořena skupinou rysů, které vytvářejí komplexní strukturu. Tato struktura se v sociálním prostředí vyznačuje určitou stálostí v jednání a chování jedince na podobné podněty. Pravidelnost, stálost a určitá přehlednost ve struktuře a v chování umožňuje vzájemné porovnání adolescentů za použití stejných pojmových aparátů. Autor se zaměřil na lexikální výzkum sloves, přídavných a podstatných jmen. Slova zkoumal faktorovou analýzou, kterou můžeme chápat jako metodu využívanou k vytváření trsů slov, opírajících se o korelační vztahy (Hall, Lindzey, 1999)².

Raymond B. Cattell a Mary D. L. Cattell vytvořili v roce 1963 psychodiagnostický nástroj „High School Personality Questionnaire“, který „vychází z předpokladu, že odpovědi získané otázkami na citové prožitky, zájmy, na habituální chování a na názory adolescentů mohou být indikátory relativně stálých vlastností osobnosti“ (Říčan, in Balcar, 1986, s. 7). Osobnostní dotazník pro mládež je svou koncepcí podobný Cattellovu Šestnáctifaktorovému dotazníku pro dospělé (16 PF) a Osobnostnímu dotazníku pro děti (CPQ) autorů Portera a Cattella. Jde o snahu Cattella zachytit rysy prvního a druhého řádu u širší věkové kohorty³.

Českou verzi Osobnostního dotazníku pro mládež připravil již v roce 1973 Karel Balcar, který absolvoval několikaměsíční odbornou stáž v Anglii u R. B. Cattella. Balcar popisuje dotazník HSPQ jako metodu, která umožňuje diagnostiku normálních univerzálních vlastností osobnosti a přináší důležité poznatky o osobnosti adolescenta. Druhé přepracované vydání příručky k tomuto nástroji vyšlo v roce 1986 v národním podniku Psychodiagnostické a didaktické testy a v roce 1992 v soukromé firmě Psychodiagnostika⁴.

Při popisu inventáře budeme z velké části vycházet z těchto příruček, protože naším cílem nebylo revidovat celou metodu, ale vytvořit aktuální populační normy. K tomuto cíli nás vedlo několik zjištění: a) osobnostní rysy jsou relativně stálé a neměnné v čase; b) námi provedená analýza položek a odpovědí nenaznačila jejich zastaralost; c) inventář vydaný K. Balcarem je oblíbený mezi odborníky a hojně používaný v diagnostickém procesu.

2. Teoretický konstrukt dotazníku

Faktorová analýza umožňuje na základě korelací redukovat větší počet proměnných do menšího počtu přímo neměřitelných faktorů. Cattell a Cattell při konstrukci tohoto dotazníku použili stejný postup s lexikálními pojmy. Allport a Orlbert v roce 1936 vybrali ze slovníku 4 500 tisíc slov popisujících vlastnosti, chování a stavy osobnosti (in Hall, Lindzey, 1999). Z tohoto seznamu vychází i Cattell, který faktorovou analýzou stanovil 35 základních dispozic (faktory prvního řádu).

Diagnostický nástroj HSPQ je využíván k měření 14 faktorů prvního řádu, které jsou považovány za dostatečně popisné a vzájemně nezávislé. Ve struktuře těchto primárních dispozic zaznamenáváme širší zkušenostní, vývojové a dědičné vlivy. Faktory HSPQ umožňují za použití faktorové analýzy identifikovat tři faktory druhého řádu (extraverze, úzkostnost, sebezprosažení)⁵. K. Balcar (1986, s. 11) uvádí, že „primární vlastnosti jsou odvozeny z představy sféry osobnosti; to je soubor psychologických předpokladů, jimiž lze vysvětlit veškeré lidské chování. Obvykle se počítá s tím, že těchto předpokladů – vlastností – je daleko méně, než jejich různých vnějších projevů, a že je lze objevit podle pravidelností v těchto projevech: co se v chování vyskytuje pohromadě, má společné i vnitřní, psychologické předpoklady. Z pravidelností v chování pak lze odvodit co nejmenší potřebný počet vlastností, jejichž kombinacemi lze chování zpětně vysvětlit, a z projevů, které jsou s nimi pravidelně sdruženy, lze vystihnout psychologický obsah těchto vlastností“.

Osobnostní inventář umožňuje získávat základní údaje o rysech osobnosti, které lze zkoumat z několika úhlů pohledu a rovin:

- faktor prvního řádu lze chápat jako jádro (základní komponentu) rysu, který je v různorodých vztazích s dalšími faktory prvního řádu; faktor je vyjádřen hodnotou (kvantitativně nebo kvalitativně) a vztahem k ostatním faktorům (korelace);
- rys osobnosti je z části vyjádřen faktorem druhého řádu (trs faktorů prvního řádu), který je charakterizován poměrově odlišným složením jednotlivých faktorů nižšího řádu a vztahem k faktorům prvního a druhého řádu;
- faktor druhého řádu je složitější část osobnosti a můžeme na něj pohlížet jako na trs rysů (Čáp, Balcar, Boschek, 1999).

Při samotné konstrukci dotazníku se vycházelo z několika předem daných požadavků (Balcar, 1992):

- výpovědi vztahující se k jednomu faktoru mají vykazovat vzájemně významné korelační koeficienty;
- položky nemají svou povahou prezentovat měřenou dispozici;
- vlastnosti měřené tímto nástrojem mají být zjistitelné i jinými psychodiagnostickými metodami (rozhovor, testy a dotazníky zaměřené na vlastnosti osobnosti a další);
- položky jedné vlastnosti mají být vyrovnané co do počtu kladných (ano; velmi často; často) a záporných (ne; téměř nikdy; nikdy) odpovědí;
- každá položka nabízí tři alternativní odpovědi;
- vlastnost má být sycena takovými položkami, při kterých průměrný jedinec z populace bude dosahovat střední hodnoty hrubého skóru (8–12 bodů; faktor B: 4–6 bodů);
- otázky patřící k jedné vlastnosti mají být rozptýleny v testu tak, aby průměrnému adolescentovi nenaznačovaly vzájemnou provázanost;
- dotazník by neměl být pro adolescenta zatěžující a časově náročný;

- administrace metody by neměla přesáhnout jednu vyučovací hodinu trvající 45 minut (pokles pozornosti a motivace);
- formy „A“ a „B“ mají obsahovat vyvážený počet otázek, umožňující získat podobné výsledky u dispozice, kterou sytí.

Karel Balcar postupoval při převodu americké verze dotazníku v několika krocích. Prvním krokem byly jazykové překlady jednotlivých položek z formy „A“ a „B“ spojené s jazykovou analýzou. Úkolem bylo vytipovat položky, které jsou jazykově nebo kulturně podmíněné. Otázky s tímto zatížením byly přeformulovány nebo v nejzazším případě nahrazeny vhodnějšími položkami z dalších forem („C“ a „D“). Takto připravené dvě verze dotazníku byly předloženy 80 respondentům v pilotním šetření, které ověřovalo srozumitelnost a vyváženost položek a odpovědí. Na základě tohoto šetření byly vytvořeny dvě analogické formy osobnostního dotazníku, které jsou zjednodušeně označovány jako „Forma A“ a „Forma B“. Inventáře obsahují 142 položek se třemi nabízenými možnostmi odpovědi. Každý faktor je syćen 10 položkami a otázky označené číslem 1 a 142 ověřují připravenost adolescenta pracovat s dotazníkem. Položky a odpovědi na tyto položky v obou formách osobnostního dotazníku jsou poskládány stejně tak, aby administrátor mohl využít jednotnou formu vyhodnocovací šablony a záznamového archu (Balcar, 1986, 1992).

Cattell a Cattell připravili Osobností dotazník pro diagnostiku adolescentů ve věkovém pásmu 12–18 let. Autor české verze se rozhodl zúžit toto věkové pásmo na obou pólech o rok a vytvořil tak populační normy pro 13leté až 17leté, protože se domníval, že pro mladší respondenty může být administrace náročná, některé položky nesrozumitelné⁶ a pro starší adolescenty nemusí být některé položky a odpovědi aktuální⁷. Osobnostní inventář může být předkládán v nezměněné podobě dívkám i chlapcům. V našem výzkumu jsme se zaměřili na dolní hranici věkového pásma (11–16letí). Bylo to dáno výběrem zkoumané populace, a také naší domněnkou, že inteligence a zkušenosti adolescentů s vývojem společnosti rostou. Tyto naše domněnky byly potvrzeny, protože během administrace se objevilo jen několik dotazů ze strany respondentů, žádající o vysvětlení některé z položek. Balcar ve své příručce k tomuto píše: „Text testu je přizpůsoben tak, aby vyžadoval pouze čtení a porozumění obvyklé u jedenáctiletého dítěte.“ (1986, s. 14).

3. Administrace dotazníku

Při administraci jsme vycházeli z návodu K. Balcara, který jsme museli trochu uzpůsobit, protože jsme nepředkládali jen tento nástroj, ale celou testovou baterii složenou ze dvou nástrojů, ze sociodemografických otázek a z informací pro adolescenty. Osobnostní dotazník byl vybrán též z důvodu možnosti skupinové administrace a pro rozsah jeho časové náročnosti.

Nechceme zde kopírovat příručku k této metodě, ale pro přehlednost uvedeme základní informace potřebné k administraci. Základní pravidla při administraci:

- inventář může být použit v individuálním i skupinovém psychodiagnostickém procesu;
- průměrná doba testování je cca 45 minut⁸;
- adolescent své odpovědi zaznamenává do záznamového listu, který lze prostřednictvím šablony zjednoduše, elegantně a rychle vyhodnotit;
- administrátor zkontroluje, zda zkoumané osoby mají čím zaznamenávat odpovědi⁹;
- pokyny k vyplňování dotazníku mohou být podány ústně nebo nechány k nastudování individuálně respondentem¹⁰;
- přesně a důsledně vysvětlit způsob zaznamenávání odpovědí a jejich opravování, které je povoleno u všech položek;
- adolescenti by měli mít dostatek prostoru a klidu při vyplňování dotazníku;
- respondentům mohou být podány vysvětlující informace u položek nebo slov, kterým nerozumí¹¹;
- u položek faktoru krystalická inteligence nelze podat vysvětlení, protože obsahují vždy jednu správnou odpověď (položka číslo: 23, 24, 43, 44, 63, 64, 83, 84, 104 a 124);
- administrátor by se měl po zahájení administrace projít mezi respondenty a zkontrolovat, zda všichni pochopili, jak pracovat s inventářem (sešit s položkami a záznamový arch) a jak zaznamenávat odpovědi;
- respondenti mají být upozorňováni na čas (desetiminutové intervaly) a položku, u které mají v danou chvíli být¹²;
- při odevzdání vyplněného záznamového archu by měl administrátor zkontrolovat, zda jsou odpovědi u všech položek, zda je uveden věk, pohlaví a další požadované socioekonomické údaje (typ školy, školní ročník atd.) (Balcar, 1986, 1992).

4. Hodnocení dotazníku a jednotlivé faktory

Administrátor by měl před zahájením vyhodnocovacího procesu zkontrolovat vyplněný záznamový arch, zda neobsahuje zjevné známky selhání. Mezi nejčastější znaky selhání patří: více než jedna odpověď u jedné položky, položka bez odpovědi, stereotypní rozložení odpovědí, v otázkách 1 a 142 odpovědi b) a c). Po provedené kontrole se na záznamový list přiloží vyhodnocovací šablona (dvě šablony, každá pro vyhodnocení sedmi faktorů). Ke správné orientaci a k přesnému umístění šablony slouží kontrolní kroužky nacházející se v protilehlých rozích šablony a kontrolní hvězdičky na záznamovém archu. Jednotlivé faktory jsou na šabloně označeny písmeny a jsou vzájemně odděleny čarou, přičemž u každého faktoru jsou vyznačeny odpovědi, za které jedinec získává jeden nebo dva body hrubého skóru. Balcar píše, že „nejlépe je začít shora faktorem A, sčítat čísla u označených políček zleva doprava a pak zapsat součet pro tento faktor na příslušné místo pro hrubý skór příslušného faktoru vpravo na záznamném listě“ (Balcar, 1986, s. 16). Stejný postup se opakuje i u dalších faktorů v šabloně s pořadovým číslem 2. Takto vyhodnocený záznamový arch poskytuje výsledky součtů hrubých bodů u 14 měřených faktorů. Pro výzkumné účely mohou být využity již výsledky hrubých skóru (výhodnější pro výpočet korelací), ale většinou je potřeba získat informace o tom, jak zkoumaná osoba dopadla vzhledem k celé populaci, s níž ji srovnáváme. Z tohoto důvodu jsou v Balcarově příručce vytvořeny převodní tabulky, které umožňují rychlé převedení zjištěných hodnot na standardní skóry – v tomto případě se jedná o stenové hodnoty. Při výběru správné převodní tabulky se orientujeme podle tří základních proměnných: a) použitá forma osobnostního dotazníku; b) pohlaví; c) věk probandů (platí jen pro krystalickou inteligenci) (Balcar, 1986, 1992).

Každý měřený faktor je zaměřen na jinou stránku osobnosti. Některé vlastnosti se zaměřují na úroveň povahové integrace, jiné se více dotýkají temperamentu a další označují motivační sklony adolescenta. Určitou zvláštností je faktor „krystalická inteligence – B“, která je založen na kognitivních procesech získaných socializací, učením, na vědomostech a schopnosti je využívat v běžných životních situacích (Hartl, Hartlová, 2000). Balcar (1992, s. 17) ve své příručce píše, že „faktory jsou většinou vymezeny polárně, dvěma proti sobě stojícími krajnostmi: k jedné z nich se blíží měřená vlastnost u osoby, která získá vysoký skór na příslušné stupnici: tento pól bývá označen +. K druhé krajnosti se blíží měřená vlastnost u osoby, která získá nízký skór; tento pól bývá označen -“. Administrátor využívající tento nástroj v diagnostickém procesu by si měl uvědomit, že označení nízký/vysoký skór nebo kladný/záporný pól nevypovídá nic o tom, zda je rys osobnosti psychologicky žádoucí nebo nežádoucí (Balcar, 1986, 1992).

V následujícím textu se zastavíme u jednotlivých faktorů měřených Osobnostním dotazníkem pro mládež (HSPQ), naší snahou však nebude kopírovat příručku, protože autor popisuje jednotlivé faktory dostatečně výstižně, ale poskytnout čtenářům této práce základní informace (Balcar, 1986, 1992).

Faktor A

Bezprostřednost: A+ (Affectothymia)

Adolescenti jsou pozorní k lidem, společensky přizpůsobiví, se zájmem o práci a spolupráci s druhými. Rádi navštěvují společenské akce a dokážou pobavit své kamarády. Nemají problémy se přizpůsobit společenským normám a pravidlům, ve společnosti jsou uznáváni a s menšími problémy přijímají kritiku okolí.

Uzavřenost: A- (Schizothymia)

Jedince dosahující v tomto faktoru nízkých hodnot vnímáme jako chladné a uzavřené vůči svému okolí. Na svět pohlíží pesimisticky a nejsou schopní se radovat z běžných každodenních úspěchů. U druhých lidí oceňují intelekt, ale dokážou být vůči nim přísní a odměření. Vyhledávají více než společnost vlastní prožitek a samotu. Obtížněji se přizpůsobují psaným a nepsaným pravidlům, ale na druhou stranu dokážou držet své sliby a plnit své povinnosti.

Faktor B

Vysoká krystalická inteligence: B+ (High Intelligence)

Učí se rychleji a mají sklon k intelektuálním zájmům. Lépe se přizpůsobují školní práci a jsou oblíbení v kolektivu spolužáků. Tito adolescenti jsou méně často členy vrstevnických gangů, páchají menší počet přestupků a trestných činů.

Nízká krystalická inteligence: B- (Low Intelligence)

Adolescenti mají častěji problémy zvládnout abstraktní úkoly. Častěji se mohou dostávat do hádek se svými spolužáky. Ve školním kolektivu stojí na okraji, nejsou kolektivem přijímáni a mají méně přátel. Mohou se u nich objeovat kompenzační mechanismy ve formě rizikového chování.

Faktor C

Citová stálost: C+ (Higher Ego Strength)

Jedinci jsou klidní a citově zralí, což jim pomáhá přistupovat k věcem realisticky. V zátěžových situacích jednají rozvážně a umějí zachovat klid potřebný pro nalezení správných řešení. Svět vnímají realisticky a nedělá jim problém přizpůsobit se novým podmínkám. Lépe překonávají překážky a méně podléhají frustraci.

Citová nestálost: C- (Emotional Instability or Ego Weakness)

Adolescenti s nízkým faktorem C nejsou spokojeni se svým životem, s většími potížemi ovládají své chování. Často se vyhýbají povinnostem, zodpovědnosti a selhávají při dosahování svých vytčených cílů. Může se u nich objevit nutkavé chování a zdravotní potíže. Hůře zvládají stresové situace, na které reagují neurotickými způsoby chování.

Faktor D

Vznětlivost: D+ (Excitability)

Nároční a netrpěliví jedinci, kteří se snadno rozptýlí, předvádí se a upozorňují na sebe. Rádi se do všeho zapojují a rychle se pro vše nadchnou. Ve vrstevnickém kolektivu jsou adolescenti s D+ vnímáni jako impulzivně sebezprosažující. Jejich výchova je náročnější, protože nedokážou přijímat autoritu. Objevují se častěji neurotické příznaky, poruchy spánku a pozornosti. Konflikty s okolím řeší fyzickým násilím a obecně nejsou u spolužáků oblíbení.

Klidnost: D- (Phlegmatic Temperament)

Na okolí působí adolescenti s nízkým D klidným dojmem, jsou rozvážnější a vytrvalejší ve své práci. Při práci v kolektivu se drží v pozadí, své názory prezentují jen velmi málo, a to většinou na vyžádání.

Faktor E

Průbojnost: E+ (Dominance or Ascendence)

Čím vyššího skóre v tomto faktoru adolescenti dosahují, tím častěji je u nich pozorovatelná revolta vůči normám společnosti a nezávislost. Svě názory dokážou prosadit za každou cenu i různými protispoločenskými formami chování. Rádi dosahují společenských úspěchů, obdivu a prestiže.

Poddajnost: E- (Submissiveness)

Poddajní a závislí adolescenti, kteří se nechají vyvést z míry autoritou. Jsou konvenční, přizpůsobují se okolí, které je často ponižuje a využívá. Nedaří se jim v takové míře prosazovat svá práva a názory. Mohou být svým okolím ovládáni a donucováni k některým formám rizikového chování.

Faktor F

Nadšenost: F+ (Surgency)

Vysokého F dosahují veselí adolescenti, kteří dokážou projevat své city a přizpůsobovat se ostatním. Výchova v primární rodině se vyznačuje otevřeností, přívětivostí a optimismem. Adolescenti jsou v menší míře trestáni rodiči, kteří na ně nemají takové nároky. Pohotově reagují na podněty z okolí.

Skličenosť: F- (Desurgency)

Navenek mohou tito adolescenti působit zamyšleně a uzavřeně. Ve společnosti se chovají opatrně, mlčenlivě a s obtížemi navazují sociální kontakty. Jejich vnitřní svět je plný obav z budoucnosti. Výchovný styl v rodině je zaměřen na dodržování pravidel, disciplíny a poslušnosti. Adolescenti jsou v kolektivu spolužáků v menší míře oblíbení a jen velmi málo získávají role vůdce, hvězdy.

Faktor G

Zodpovědnost: G+ (Superego Strength or Character)

Vytrvalí, odpovědní a svědomití adolescenti, kteří sami sebe vidí jako nositele a strážce mravů. Mají smysl pro povinnost a řád. Více se u nich projevuje vliv superega, respektive svědomí. Projevují se dobrou organizací myšlení, disciplínou a vytrvalostí v pracovních úkolech. U spolužáků jsou oblíbení a vyhledávaní, dokážou vést skupinu a hájit její zájmy navenek.

Svévolnost: G- (Low Superego Strength or Lack of Acceptance of Group Moral Standards)

Adolescenti jsou nestálí, snadno se vzdávají, jsou lehkovážní a nespolehliví. Nízké G koreluje s delikventním chováním (lhaní, krádeže, agresivita, vandalství atd.). Nedodržují pravidla a nedokážou dostát závazkům, které slíbili.

Faktor H

Smělost: H+ (Parmia)

Přátelští, aktivní a družní adolescenti, kteří se rádi seznamují s novými lidmi a otevřeně reagují v komunikaci s nimi. Někdy lze zaregistrovat impulzivní chování s nedostatečným odhadem možných rizik. Zaměřují se na city, které se snaží umělecky ztvárnit. Vyhledávají dobrodružství a adrenalinové sporty.

Plachost: H- (Threctia)

Adolescenti s nízkým H se stydí před příslušníky opačného pohlaví, své city skrývají a mají sklon zahořknout. Ve škole jsou svědomití, opatrní a uvážliví. Mají jen několik málo kamarádů a omezený repertoár koníčků. Vyhledávají samotu a školní úkoly nejraději dělají sami. Mluvit před publikem jim dělá obtíže, jsou nervózní a nejistí.

Faktor I

Citová choulostivost: I+ (Premsia)

Adolescenty můžeme charakterizovat jako netrpělivé, závislé, nejisté, umělecky zjemnělé s bohatou představivostí ve vnitřním životě a v řeči. Ke svým spolužákům a okolí se chovají vlídně a shovívavě, dokážou vyslechnout problémy druhých a poradit jim. Můžeme u nich častěji sledovat hypochondrické chování. Mají bohatou představivost s vnitřním životem. Realizují romantické cesty za poznáním. Jsou citově a umělecky zjemnělí se smyslem pro estetičnost. Někdy mohou u svého okolí vyhledávat pomoc a soucit.

Citová tvrdost: I- (Harria)

Ty, kteří dosáhnou nízkého skóru v tomto faktoru, charakterizujeme jako zodpovědné, zralé a ve vztazích otevřené. V životě často spoléhají jen na sebe, jednájí na impulzivního zhodnocení situace. Méně času se věnují svému zdraví a mínění okolí. Stojí za svými slovy a rozhodnutími, vyhledávají takové aktivity, kde se vyžaduje řád a kázeň.

Faktor J

Individualistická zdrženlivost: J+ (Coasthenia)

Ostražití a uzavření adolescenti, kteří jednájí individualisticky a vyhledávají samotu. Přemýšlejí o svém chování a jednání, hledají důvody svých chyb. Mívají odlišné názory, které ale neventilují ve společnosti a nechávají si je pro sebe. Dobře a dlouho si pamatují příkoří, které jim někdo učinil.

Družná aktivnost: J- (Zeppia)

Adolescenti rádi podnikají společné akce s druhými, rádi vzbuzují pozornost a přijímají obecná měřítká. Pro úkoly a aktivity se nadchnou a vloží do ní celou svou energii. Kamarádi, spolužáci vyhledávají jejich společnost a ve skupině jsou oblíbení.

Faktor O

Úzkostná sebenejistota: O+ (Guilt Proneness)

Náladoví, smutní a úzkostní adolescenti, kteří se snadno dojímají. Aktivně plní povinnosti a dodržují pravidla. Ke svému okolí jsou ustrašeně ohleduplní a zbytečně starostliví. Propadají citovému zmatku a projevují se fobicky. Ve svém vnitřním světě jsou smutní a plní obav. Obvinují se i z věcí, které neučinili, a potřebují povzbuzení. Cítí se na okraji kolektivu a vnímají se jako nepotřební pro kolektiv. Vysoké O se objevuje u klinických diagnóz (neurózy, psychózy a další).

Sebedůvěra: O- (Untroubled Adequacy)

Veselí, houževnatí adolescenti, kteří si umí poradit, a nezáleží jim na názorech druhých. Ve škole působí dravě, nedbale a nebojácně. Nemají strach z nových a neznámých situací, umí si poradit podle potřeby. Věří ve vlastní schopnosti a dokážou aktivněji čelit stresu. Ze školních a životních neúspěchů si berou ponaučení a rychle se z nich vzpamatovávají.

Faktor Q2

Soběstačnost: Q2+ (Self-sufficiency)

Adolescenti jsou rázní a mají ve zvyku rozhodovat se po svém. Bývají nespokojeni s některými členy skupiny a jejich názory neakceptují. Problémy řeší častěji sami a snaží se najít logická řešení. Svě názory se snaží prosadit za každou cenu. Na mínění okolí jim moc nezáleží a nejsou v kolektivu moc oblíbení.

Závislost na druhých: Q2- (Group Dependency)

Charakteristická je závislost na názorech a uznání druhých. Rádi se druzí a účastní společných aktivit. Nedokážou rázně prosazovat své názory a raději přejímají názory druhých. Ve skupině mohou zastávat roli služebníka. Podléhají módním a společenským trendům.

Faktor Q3

Sebevláda: Q3+ (High Strength of Self-sentiment)

Ve společnosti se adolescenti umí ovládat, snaží se dosahovat úspěchu a jsou fixováni na názory druhých. Ve škole se chovají slušně, dodržují kázeň a aktivně plní zadané úkoly. Osvojují si společensky uznávané normy a potlačují své city na veřejnosti, protože je vnímají jako slabost. Vysoké Q3 kladně koreluje s vůdcovskou rolí. Nejsou zdrojem obtíží a problémů ve skupině a rádi se podílejí na úkolech vedoucí k vyčleněným cílům.

Nedostatek sebevlády: Q3- (Low Self-sentiment Integration)

Adolescenti odmítají dodržovat společenské požadavky a pravidla a mají nedostatečně vyvinutý stálejší koncept sebepojetí. S nízkým Q3 je spojena kriminalita a delikvence. Okolí vnímá tyto adolescenty jako nevychované, narcistické a nepřizpůsobivé. Mají problémy respektovat pravidla a normy společnosti, není na ně spolehnutí.

Faktor Q4

Vysoké pudové napětí: Q4+ (High Ergic Tension)

Adolescenti pociťují obavy, napětí a vnitřní zmatek. Jejich ego je slabé a mají tendenci se obviňovat. Mohou být vnímáni jako úzkostnější, frustrovanější a labilnější. Jsou citliví na názory druhých.

Nízké pudové napětí: Q4- (Low Ergic Tension)

Adolescenti jsou klidní, vyrovnaní a schopní chápat, zpracovávat duševní procesy, které se v nich odehrávají. V menší míře se u nich objevují úzkostné poruchy a lépe zvládají stresové situace, tlak společnosti.

Faktory druhého řádu

Balcar se podle návodu anglického originálu zabýval také faktory druhého řádu. Jedná se o několik trsů, které byly zjištěny na základě faktorové analýzy čtrnácti faktorů prvního řádu. Tyto faktory vystihují účinek psychologicky ještě obecnějších vlivů. Cattell a Cattell našli osm společných faktorů, jejichž interpretace byla obtížná. V české verzi příručky je k tomuto nástroji proveden rozbor jen čtyř nejvýznamnějších faktorů druhého řádu:

- společenská extraverte: QI+ (Exvia) vs. společenská introverte: QI- (Invia);
- úzkostnost: QII+ (Anxiety) vs. vyrovnanost: QII- (není anglický název);
- sebeprosazení: QIII+ (Cortertia) vs. odevzdanost: QIII- (Pathemia);
-
- nezávislost na okolí: QIV+ vs. přizpůsobivost okolí QIV- (Balcar, 1986, 1992).

Objevené faktory druhého řádu mohou do psychodiagnostického procesu přinést nové a důležité informace o adolescentovi, ale v naší práci se k nim podrobněji vyjadřovat nebudeme. Bližší informace poskytuje testová příručka k Osobnostnímu dotazníku pro mládež (HSPQ) – Balcar, K. (1992). Osobnostní dotazník pro mládež HSPQ (II. Přepřacované vydání). Bratislava: Psychodiagnostika.

5. Základní soubor

Cílem výzkumné studie byla tvorba populačních norem pro české žáky a žákyňe druhého stupně základního vzdělávání. Tito jedinci navštěvovali 6. až 9. ročník základních škol a primu až kvartu víceletých gymnázií působících v České republice. Podle informací UIV (2009) poskytnutých pro tuto studii docházelo do námi sledovaných školních ročníků 400 146 žáků (z toho 48,47 % dívek). Tabulka 1 prezentuje četnost a procentuální zastoupení chlapců a dívek v jednotlivých správních celcích a školních ročnicích. Nejmenším územním celkem, pokud jde o počet žáků, je Karlovarský kraj (3,02 %), na opačné straně stojí tři kraje, které

přesahují hranici 11 % – jde o Středočeský, Jihomoravský a Moravskoslezský kraj. V rozmezí 5 až 6,5 % se nachází sedm územních celků. Územní rozdělení četnosti sledované populace se podobá rozdělení obyvatel v České republice (porovnej ČSÚ, 2010).

Tabulka 1: Populace žáků druhého stupně základních škol v ČR (školní ročník)

Správní celek	Chlapci		Dívky		Chlapci + dívky	
	Celkem	Podíl v %	Celkem	Podíl v %	Celkem	Podíl v %
Hlavní město Praha	19 822	9,55	18 656	9,62	38 304	9,57
Středočeský kraj	22 892	11,03	21 459	11,06	44 278	11,07
Jihočeský kraj	12 983	6,25	12 253	6,32	25 173	6,29
Plzeňský kraj	11 169	5,38	10 302	5,31	21 320	5,33
Karlovarský kraj	6 343	3,06	5 869	3,03	12 084	3,02
Ústecký kraj	17 199	8,28	16 459	8,49	33 661	8,41
Liberecký kraj	9 051	4,36	8 449	4,36	17 473	4,37
Královéhradecký kraj	11 673	5,62	10 625	5,48	22 108	5,52
Pardubický kraj	10 674	5,14	9 924	5,12	20 674	5,17
Vysočina	11 357	5,47	10 481	5,40	21 716	5,43
Jihomoravský kraj	22 727	10,95	21 416	11,04	43 998	11,00
Olomoucký kraj	13 182	6,35	12 278	6,33	25 299	6,32
Zlínský kraj	12 307	5,93	11 422	5,89	23 607	5,90
Moravskoslezský kraj	26 238	12,64	24 363	12,56	50 451	12,61
Česká republika	207 617	100,00	193 956	100,00	400 146	100,00

Zdroj: ÚIV, 2009, data na vyžádání.

Statistické údaje četnosti ve věkových kohortách sleduje jediná instituce, a tou je Ústav pro informace ve vzdělání ČR. Technický problém je v tom, že ÚIV určuje věk podle školního roku (například 14letý žák se narodil v období od 01. 09. 1993 do 31. 08. 1994). Předpokladem při plánování studie bylo, že 6. až 9. ročník navštěvují adolescenti ve věku 11–16 let. Z těchto důvodů se v tabulce 2 zaměřujeme na počet žáků ve sledovaných věkových kohortách a přitom zjišťujeme, že četnost mezi 14. a 15. rokem klesá o tři čtvrtiny. Je to způsobeno tím, že žáci častěji dosahují 15. roku věku až na středních školách a učilištích. Rozdíl v součtech žáků v ročnících a ve věkových kohortách je způsoben tím, že někteří 11letí a 12letí adolescenti docházejí ještě do 5. ročníku. V obou tabulkách 1 a 2 zaznamenáváme podobný vývoj součtových hodnot pro celou sledovanou skupinu (6.–9. ročník, 11–16letí). Sledovaná populace žáků a žákyň docházela do 2 618 školských zařízení (tabulka 3), kterou jsme pro naše účely a podle zaměření rozdělili do čtyř základních skupin: a) základní školy (ZŠ), b) základní umělecké školy (ŽUŠ), c) základní školy praktické (ZŠP) a d) víceletá gymnázia (G). ÚIV nám poskytlo rozdělení na dva základní typy: a) základní školy všech typů a b) víceletá gymnázia, kterých je v ČR 330 (12,61 %). Nejvíce gymnázií realizuje svou výuku v hlavním městě Praze, kde počet v tomto územním celku přesahuje jednu pětinu. Primu až kvartu víceletých gymnázií navštěvovalo 10,58 % sledované populace a z dat vyplývá, že tento typ škol je častěji navštěvován dívkami (55,45 %) než chlapci (44,55 %).

Tabulka 2: Populace žáků druhého stupně základních škol v ČR (věk)

Správní celek/Věk	11letí	12letí	13letí	14letí	15letí	16letí	11–16letí	Podíl ze ZŠ ČR
Hlavní město Praha	8 869	8 979	9 512	9 473	2 936	277	40 046	9,5 %
Středočeský kraj	10 436	10 270	10 849	11 689	3 041	228	46 513	11,1 %
Jihočeský kraj	5 811	5 772	6 224	6 687	1 762	112	26 368	6,3 %
Plzeňský kraj	4 769	5 020	5 279	5 631	1 534	131	22 364	5,3 %
Karlovarský kraj	2 730	2 766	2 986	3 147	1 009	110	12 748	3,0 %
Ústecký kraj	7 653	7 867	8 225	9 155	2 672	254	35 826	8,5 %
Liberecký kraj	4 119	4 096	4 259	4 551	1 297	116	18 438	4,4 %

Královéhradecký kraj	5 004	5 398	5 375	5 767	1 518	92	23 154	5,5 %
Pardubický kraj	4 924	4 751	5 027	5 500	1 317	93	21 612	5,1 %
Vysočina	4 907	5 094	5 319	5 769	1 305	83	22 477	5,4 %
Jihomoravský kraj	9 878	10 270	10 763	11 652	3 404	211	46 178	11,0 %
Olomoucký kraj	5 781	5 837	6 193	6 793	1 776	124	26 504	6,3 %
Zlínský kraj	5 370	5 473	5 824	6 250	1 696	124	24 737	5,9 %
Moravskoslezský kraj	11 678	12 099	12 339	13 292	3 363	252	53 023	12,6 %
Česká republika	91 929	93 692	98 174	105 356	28 630	2 207	419 988	100,0 %

Zdroj: ÚIV, 2009, data na vyžádání.

Při plánování této výzkumné studie jsme si museli položit několik základních otázek. Pro jakou populaci chceme vytvořit statistické normy? Jak oslovit zvolenou populaci? Jak provést administraci dotazníků?

Již vybrané psychodiagnostické metody částečně rozhodly o charakteristikách základního souboru, dále k tomu částečně přispěl oficiální vzdělávací systém a ekonomické možnosti realizačního týmu. Cattell se svým týmem konstruoval Osobnostní inventář pro mládež (HSPQ) pro adolescenty ve věku 12–18 let. Překladatel a tvůrce českých norem Karel Balcar se zaměřil na kohortu ve věku 13–17 let (Svoboda a kolektiv, 2001). Rozhodli jsme se zaměřit na adolescenty navštěvující druhý stupeň základních škol¹³. Věk adolescentů z této skupiny se pohybuje od 11 do 16 let. Uvědomili jsme si, že nejlepší přístup k vybrané populaci bude přes školská zařízení, která mají adolescenti ze zákona povinnost navštěvovat (zákon č. 561/2004 Sb., 2004). Volba tohoto postupu umožnila snížit ekonomické náklady na testování, skupinovou administraci, a také možnost náhodně oslovit každého jedince z dané populace.

K výběru konkrétních adolescentů respektive konkrétních škol jsme využili náhodný výběr. Na základě dat poskytnutých ÚIV jsme mohli jedince rozdělit do základních skupin, které byly vzájemně oddělené. V našem případě se jednalo o školní ročníky, územní celky a pohlaví adolescentů.

V dalším kroku jsme rozdělili sledovaná školská zařízení ze základního souboru do jednotlivých krajů. Takto připravené seznamy jsme nechali seřadit podle prvního písmene v názvu ulice a přidělili jsme jim pořadová čísla. Za pomoci softwarového programu Password Generator 2005 jsme vygenerovali školy, které byly následně osloveny a požádány o spolupráci. V tabulce 3 uvádíme základní informace o počtu základních škol včetně gymnázií, počet oslovených a navštívených škol. Celkem jsme oslovili s oficiální žádostí 148 školských zařízení a kladně se vyjádřilo 56,08 %, která jsme posléze navštívili a provedli administraci testových baterií. Nejnižší zájem o spolupráci byl v Libereckém a Olomouckém kraji. Na druhé straně v Jihomoravském kraji jsme měli 90% úspěšnost se žádostí o spolupráci.

Tabulka 3: Oslovené a otestované školy

Správní celek	Celkem škol (1)	z toho víceletá G (2)		Osl. (3)	Otes.(4)	Podíl (4) z (1) v %	Podíl (4) z (3) v %
		Celkem G (2A)	Podíl (2A) z (1) v %				
Hlavní město Praha	238	51	21,43	11	6	2,52	54,55
Středočeský kraj	311	32	10,29	12	9	2,89	75,00
Jihočeský kraj	181	24	13,26	9	5	2,76	55,56
Plzeňský kraj	137	14	10,22	9	6	4,38	66,67
Karlovarský kraj	82	10	12,20	6	3	3,66	50,00
Ústecký kraj	212	23	10,85	8	7	3,30	87,50
Liberecký kraj	118	14	11,86	12	4	3,39	33,33
Královéhradecký kraj	152	18	11,84	10	5	3,29	50,00
Pardubický kraj	144	19	13,19	6	3	2,08	50,00
Vysočina	147	18	12,24	10	6	4,08	60,00
Jihomoravský kraj	276	39	14,13	10	9	3,26	90,00
Olomoucký kraj	172	20	11,63	12	5	2,91	41,67

Zlínský kraj	148	12	8,11	10	5	3,38	50,00
Moravskoslezský kraj	300	36	12,00	23	10	3,33	43,48
Česká republika	2618	330	12,61	148	83	3,17	56,08

Poznámka: „Celkem školy“ zahrnuje základní školy, základní umělecké školy, základní praktické školy a víceletá gymnázia; „G“ – víceletá gymnázia; „Osl.“ – oficiálně oslovené školy; „Otes.“ – otestované školy.

V rámci administrace ve školách se povedlo získat nazpět 3 574 vyplněných archů k Osobnostnímu dotazníku HSPQ (forma A+B), z toho 54,9 % archů bylo od dívek (tabulka 4). Nejpočetnějšími věkovými kohortami byli respondenti ve věku 12 až 15 let (93,8%), okrajově se nám podařilo otestovat i 11leté a 16leté žáky a žákyně. V tabulce 4 uvádíme celkový počet a počet dívek v jednotlivých krajích, procentuální zastoupení žáků podle věku a další základní informace o výběrovém souboru. Podíváme-li se na celkové hodnoty za Českou republiku, zjišťujeme, že se nám povedlo pro výzkum získat 0,85 % žáků ze sledované populace České republiky, přičemž v jednotlivých krajích se hodnoty pohybují v rozmezí 0,68 – 1,13 %. Bližší informace o četnosti a složení zkoumané skupin se nalézají v tabulce 5, která se nachází v následující kapitole, a která je zaměřena na analýzu a populační normy pro sledovaný diagnostický nástroj.

Tab. 4A: Aktivní žáci v rámci výzkumného projektu (školní ročník, kraj, pohlaví)

Kategorie		11letí	12letí	13letí	14letí	15letí	16letí	Celkem
Hlavní město Praha	Celkem	15	69	85	72	59	7	307
	Podíl z VS	8.4%	11.1%	9.2%	6.5%	8.3%	17.1%	8.6%
	Podíl ZS kraje ze ZS ČR	9,5%			Podíl VS ze ZS			0,77%
	z toho dívek	53.3%	56.5%	63.5%	54.2%	44.1%	28.6%	54.7%
Středočeský kraj	Celkem	27	75	98	91	62	1	354
	Podíl z VS	15.1%	12.1%	10.6%	8.3%	8.7%	2.4%	9.9%
	Podíl ZS kraje ze ZS ČR	11,1%			Podíl VS ze ZS			0,76%
	z toho dívek	74.1%	62.7%	58.2%	53.8%	45.2%	100.0%	57.1%
Jihočeský kraj	Celkem	5	25	43	68	46	1	188
	Podíl z VS	2.8%	4.0%	4.7%	6.2%	6.5%	2.4%	5.3%
	Podíl ZS kraje ze ZS ČR	6,3%			Podíl VS ze ZS			0,71%
	z toho dívek	80.0%	48.0%	60.5%	47.1%	41.3%	100.0%	50.0%
Plzeňský kraj	Celkem	6	48	69	78	29	0	230
	Podíl z VS	3.4%	7.7%	7.5%	7.1%	4.1%	.0%	6.4%
	Podíl ZS kraje ze ZS ČR	5,3%			Podíl VS ze ZS			1,03%
	z toho dívek	66.7%	47.9%	52.2%	56.4%	37.9%		51.3%
Karlovarský kraj	Celkem	2	17	46	53	15	2	135
	Podíl z VS	1.1%	2.7%	5.0%	4.8%	2.1%	4.9%	3.8%
	Podíl ZS kraje ze ZS ČR	3,0%			Podíl VS ze ZS			1,06%
	z toho dívek	100.0%	64.7%	56.5%	45.3%	53.3%	.0%	52.6%
Ústecký kraj	Celkem	15	37	69	96	60	2	279
	Podíl z VS	8.4%	6.0%	7.5%	8.7%	8.5%	4.9%	7.8%
	Podíl ZS kraje ze ZS ČR	8,5%			Podíl VS ze ZS			0,78%
	z toho dívek	73.3%	51.4%	68.1%	57.3%	66.7%	.0%	61.6%
Liberecký kraj	Celkem	3	22	47	52	29	1	154
	Podíl z VS	1.7%	3.5%	5.1%	4.7%	4.1%	2.4%	4.3%
	Podíl ZS kraje ze ZS ČR	4,4%			Podíl VS ze ZS			0,84%
	z toho dívek	.0%	59.1%	66.0%	57.7%	55.2%	.0%	58.4%

Králové- hradecký kraj	Celkem	3	29	49	64	67	6	218
	Podíl z VS	1.7%	4.7%	5.3%	5.8%	9.4%	14.6%	6.1%
	Podíl ZS kraje ze ZS ČR	5,5%			Podíl VS ze ZS			0,94%
	z toho dívek	100.0%	62.1%	57.1%	65.6%	49.3%	33.3%	57.8%
Pardubický kraj	Celkem	22	26	29	56	14	0	147
	Podíl z VS	12.3%	4.2%	3.1%	5.1%	2.0%	.0%	4.1%
	Podíl ZS kraje ze ZS ČR	5,2%			Podíl VS ze ZS			0,68%
	z toho dívek	68.2%	50.0%	69.0%	55.4%	14.3%	0.0%	55.1%

Poznámka: „VS“ – výběrový soubor; „ZS“ – základní soubor, populace žáků druhého stupně základních škol.

Tab. 4B: Aktivní žáci v rámci výzkumného projektu (školní ročník, kraj, pohlaví)

Vysočina	Celkem	11	46	57	63	77	0	254
	Podíl z VS	6.1%	7.4%	6.2%	5.7%	10.8%	0.0%	7.1%
	Podíl ZS kraje ze ZS ČR	5,4%			Podíl VS ze ZS			1,13%
	z toho dívek	63.6%	54.3%	75.4%	50.8%	48.1%	0.0%	56.7%
Jihomoravský kraj	Celkem	27	58	98	117	88	7	395
	Podíl z VS	15.1%	9.3%	10.6%	10.6%	12.4%	17.1%	11.1%
	Podíl ZS kraje ze ZS ČR	11,0%			Podíl VS ze ZS			0,86%
	z toho dívek	66.7%	39.7%	54.1%	57.3%	59.1%	28.6%	54.4%
Olomoucký kraj	Celkem	15	45	51	89	26	4	230
	Podíl z VS	8.4%	7.2%	5.5%	8.1%	3.7%	9.8%	6.4%
	Podíl ZS kraje ze ZS ČR	6,3%			Podíl VS ze ZS			0,87%
	z toho dívek	73.3%	60.0%	56.9%	49.4%	38.5%	50.0%	53.5%
Zlínský kraj	Celkem	8	37	80	88	45	0	258
	Podíl z VS	4.5%	6.0%	8.7%	8.0%	6.3%	0.0%	7.2%
	Podíl ZS kraje ze ZS ČR	5,9%			Podíl VS ze ZS			1,04%
	z toho dívek	75.0%	59.5%	61.3%	53.4%	37.8%	0.0%	54.7%
Moravsko- slezský kraj	Celkem	20	87	102	113	93	10	425
	Podíl z VS	11.2%	14.0%	11.1%	10.3%	13.1%	24.4%	11.9%
	Podíl ZS kraje ze ZS ČR	12,6%			Podíl VS ze ZS			0,80%
	z toho dívek	50.0%	51.7%	52.9%	46.9%	55.9%	40.0%	51.3%
Česká republika	Celkem	179	621	923	1100	710	41	3574
	Podíl ZS krajů z ZS ČR	100%			Podíl VS ze ZS			0,85%
	z toho dívek	66.5%	54.3%	59.9%	53.5%	49.4%	34.1%	54.9%

Poznámka: „VS“ – výběrový soubor; „ZS“ – základní soubor, populace žáků druhého stupně základních škol.

V této kapitole jsme chtěli uvést pouze základní charakteristiky populace adolescentů ve věku 11–16 let žijících na území České republiky a navštěvujících námi sledovaná školská zařízení a informovat o počtech žáků a žákyň v jednotlivých krajích, kteří byli osloveni a kteří se zúčastnili našeho šetření. Další základní charakteristiky výběrového souboru popisujeme v následující kapitole.

6. Analýza dat

V kapitole popisující Osobnostní dotazník pro mládež (HSPQ) jsme se zmínili, že R. Cattell vycházel ze seznamu a z analýz osobnostně relevantních slov Allporta a Olberta. Z 35 skupin slov se mu povedlo faktorovou analýzou získat 12 faktorů, které se staly základem jeho pozdějších teorií a dotazníkových konstruktů. Cattellův celoživotní přínos v této oblasti podnítil další výzkumníky – Fiska (1949), Tupese a Christala (1992), Costu a McCrae (1976) – k vytvoření dalších psychodiagnostických konceptů a nástrojů (například „Big Five“), zaručujících určitou objektivitu výsledků diagnostického procesu (in Hřebíčková, Čermák, Osecká, 1993).

Podnětový sešit s položkami jsme převzali v té formě, kterou vytvořil K. Balcar (1986, 1992). Od chvíle, kdy byl tento dotazník převeden, uplynulo již více než 25 let, a proto jsme před vlastní administrací provedli jazykovou, slovní a formální analýzu podnětového sešitu (u obou forem – A i B) a záznamového archu. V rámci této analýzy jsme nezjistili žádné „vadné“ položky a odpovědi. Při zpětném pohledu po skončení sběru dat zjišťujeme, že forma „A“ ani „B“ neobsahují slova, popř. slovní spojení, kterým by nerozumělo více žáků. Setkali jsme se s několika dotazy ke slovům „dětinští“ (položka 88 formy B), „dětinský“ (položka 74 formy B), „líčí“ (položka 116 formy A) a dalším. Také se objevilo několik adolescentů, kteří tvrdili, že nemohou odpovědět na položku 35 formy „B“: „Když začneš číst knihu a nudí tě.“, protože nečtou knihy. V tomto případě jsme jim doporučili, ať si představí místo pojmu „knihy“ pojem „časopisy“. Několik zejména mladších pubescentů mělo problémy pochopit význam otázek sytících škálu B (krystalická inteligence, položky 23, 24, 43, 44, 63, 64, 83, 84, 104 a 124). U těchto položek jsme postupovali podle příručky (Balcar, 1986, 1992): respondentům jsme nepodalí vysvětlení, ale doporučili jsme jim, ať o otázce ještě přemýšlejí.

Ve věkových kohortách 11- až 14letých a napříč kategoriemi se vyskytuje více dívek, naopak v posledních dvou kohortách je více chlapců. Tabulka 5 informuje, že u 11letých žáků bylo z celkového počtu sebraných záznamových archů využito jen 5,0 %. Procentuální vyjádření využitých záznamových archů se napříč věkovými kohortami zvyšuje a v součtu tvoří čtyři nejpočetnější kohorty (12-15letých) 93,9 % základního souboru.

Z celkového počtu žáků základního souboru bylo k statistickým analýzám u formy „A“ využito 1938 žáků (z toho 54,44 % dívek) a u formy „B“ o cca 300 jedinců méně, vychází se z počtu 1642 žáků (z toho 55,45 % dívek). Skupina dívek je početnější o 351 osob a tvoří tak 54,90 % z analyzovaného souboru. Průměrný věk žáků se pohyboval okolo 13,5 roku, přičemž ve formě „A“ dosahovali chlapci 13,56 roku (SD $\pm 1,16$), dívky 13,40 roku (SD $\pm 1,15$), ve formě „B“ to bylo velice podobné – chlapci 13,56 roku (SD $\pm 1,18$) a dívky 13,37 roku (SD $\pm 1,16$). V obou sledovaných formách jsou nejpočetnějšími skupinami adolescenti ve věku 14 let – u formy „A“ tvoří 30,89 % a u formy „B“ jen nepatrně méně 30,62 %. Následují je nejbližší dvě věkové kohorty 13letých („A“ = 26,86%, „B“ = 24,59 %) a 15letých („A“ = 19,42 %, „B“ = 20,44 %), které jsou doplňovány relativně početnou skupinou 12letých („A“ = 16,74 %, „B“ = 18,12 %). Okrajovými kohortami jsou 11- a 16letí žáci, kteří tvořili jen nepatrnou část z výběrových souborů. V obou sledovaných skupinách navštěvovalo základní školy tři čtvrtiny účastníků („A“ = 77,45 %, „B“ = 74,86 %) a víceletá gymnázia jedna čtvrtina žáků (tabulka 5).

Tabulka 5: Základní demografické rozdělení VS použitého pro tvorbu populačních norem Osobnostního dotazníku pro mládež (HSPQ)

Kategorie	Forma A		Forma B		Forma A+B	
<i>Chlapci</i>	883 (45,56 %)		731 (44,55 %)		1614 (45,10 %)	
<i>Dívky</i>	1055 (54,44 %)		911 (55,45 %)		1966 (54,90 %)	
<i>Celkem</i>	1938		1642		3580	
Věkové kohorty	Celkem „A“	z toho dívek v %	Celkem „B“	z toho dívek v %	Celkem „A+B“	z toho dívek v %
<i>11letí</i>	92	67,39	87	65,52	179	66,48
<i>12letí</i>	324	53,09	297	55,56	621	54,27
<i>13letí</i>	520	58,65	403	61,54	923	59,91
<i>14letí</i>	598	52,84	502	54,38	1100	53,55
<i>15letí</i>	376	51,06	335	47,46	711	49,37
<i>16letí</i>	26	23,08	15	53,33	41	34,15

Typ školy	Celkem „A“	z toho dívek v %	Celkem „B“	z toho dívek v %	Celkem „A+B“	z toho dívek v %
ZŠ	1501	52,36	1230	54,47	2731	53,68
Víceletá G	437	60,18	413	58,35	850	59,76
Školní ročník	Celkem „A“	z toho dívek v %	Celkem „B“	z toho dívek v %	Celkem „A+B“	z toho dívek v %
6. třída	279	51,61	240	56,67	519	53,95
7. třída	496	54,84	406	56,65	902	55,65
8. třída	568	55,28	477	56,18	1045	55,69
9. třída	595	54,62	520	53,27	1115	53,99

Poznámka: Součty v jednotlivých kategoriích (typ školy, věkové kohorty atd.) nemají stejnou hodnotu. Je to způsobeno chybějícími údaji od respondentů, respektive různým počtem vyřazených dotazníků při zpracování dat ve sledovaných kategoriích.

V rámci této analýzy jsme se také podobně jako Balcar (1992, s. 31-32) podívali na vztahy mezi měřenými faktory v jednotlivých formách. K získání základních výsledků jsme využili statistického programu SPSS, díky němuž jsme mohli provést výpočet Spearmanových korelačních koeficientů, které umožňují zachycovat monotónní vztahy (obecně rostoucí nebo klesající, nikoliv jen lineární) a jsou rezistentní vůči odlehkým hodnotám (Hendl, 2009). Z důvodu přehlednosti jsme korelační matice umístili do přílohy 2 a 3. Uvádíme nejen námi zjištěné výsledky v obou formách, ale také výsledky, které zjistil Balcar (1986) v rámci převodu této metody do českého prostředí¹⁴.

Korelační vztahy ve formě „A“

Tato forma testovacího sešitu vykazuje těsnější a častější vzájemné vztahy mezi jednotlivými faktory než forma „B“. Nejvyšší pozitivní korelaci ($r = .49^{**}$) nacházíme ve vztahu faktorů citová stálost (C+) a smělost (H+). U osobnostních faktorů citová stálost (C+) a úzkostná sebenejistota (O+) registrujeme nejvyšší zápornou asociaci, která dosahuje hodnoty $-.54^{**}$ (velice podobné také u formy „B“). V následujících bodech se zaměříme jen na ty vztahy, které překročily hodnotu $\pm .30$. doplníme je o základní charakteristiku adolescentů tak, aby si čtenář mohl vytvořit obraz o spojovaných vlastnostech, které sytí jednotlivé faktory. V kladných hodnotách se nacházejí tyto asociace vztahy:

- citová stálost (C+) a smělost (H+): $r = .49^{**}$ – žák je citově vyrovnaný, bezstarostný, otevřeně reagující se schopností ovládat se;
- vznětlivost (D+) a vysoké pudové napětí (Q_4+): $r = .48^{**}$ – náročný, netrpělivý, nadměrně čilý s vnitřním zmatkem, obavami a napětím;
- úzkostná sebenejistota (O+) a vznětlivost (D+): $r = .41^{**}$ – žák je náročný, neurotický, hypochondrický, náladový a smutný;
- úzkostná sebenejistota (O+) a vysoké pudové napětí (Q_4+): $r = .40^{**}$ – adolescent se cítí většinou frustrovaný, snadno se dojíká, je smutný a náladový.
- zodpovědnost (G+) a sebevláda (Q_3+): $r = .37^{**}$ – adolescenti jsou skupinou často voleni do role „vůdce“, dosahují úspěchů v mechanických, organizačních a matematických činnostech, a to tím, že jsou vytrvalí, odpovědní, citově ukázněni;
- nadšenost (F+) a smělost (H+): $r = .36^{**}$ – jedinec je aktivní, hovorný, impulzivní, bezstarostný a společenský;
- bezprostřednost (A+) a smělost (H+): $r = .30^{**}$ – jedná se o žáky aktivní, společenské, altruistické, bezstarostné, zaměřené citově a umělecky;
- citová stálost (C+) a sebevláda (Q_3+): $r = .30^{**}$ – adolescenti usilují o úspěch, záleží jim na názorech druhých, umí se ovládat a berou ohled na druhé;
- individualistická zdrženlivost (J+) a sebevláda (Q_2+): $r = .30^{**}$ – žák je vnímán jako uzavřený do sebe, individualistický, samotářský s častými výhradami, potížemi, připomínkami a zralejšími zájmy.

Ostatní kladné korelační hodnoty mezi měřenými faktory se pohybují v rozmezí .00 až .30, tedy na nejnižší korelační úrovni. Některé tyto vztahy jsou statisticky významné a měly by být v dalších výzkumech potvrzovány nebo odmítány. V příloze 2 a tabulkách K a L této přílohy můžeme pozorovat také záporné korelační asociace. Tyto asociace mohou být na základě dvoupólové stavby faktorů vysvětlovány dvojím způsobem. Jak jsme již uvedli, nejvyšší záporný korelační koeficient ($-.54^{**}$) byl mezi faktory citová stálost

(C+) a úzkostná sebenejistota (O+). Tento záporný korelační koeficient může být převeden na pozitivní koeficient .54**, který pak vysvětluje vztah mezi citovou stálostí (C+) a sebedůvěrou (O-). Pro přehlednost a transparentnost s přílohou 2 a 3 (tabulkou 1-4), ale také pro možnost porovnat naše výsledky s výsledky Balcarovými (1986), využijeme záporné vyjádření korelace. Korelace na úrovni středních hodnot byly zjištěny u těchto faktorů¹⁵:

- bezprostřednost (A+) a individualistická zdrženlivost (J+): $r = -.32^{**}$ – adolescent jedná kriticky, chladně, individualisticky, nedůvěřivě, skepticky, má problémy se přizpůsobit společenským pravidlům;
- bezprostřednost (A+) a soběstačnost (Q₂₊): $r = -.47^{**}$ – žák je vnímán jako srdečný, důvěřivý, pozorný k lidem, ale také závislý na druhých a na jejich mínění;
- citová stálost (C+) a vznětlivost (D+): $r = -.42^{**}$ – adolescent se rychle rozčílí, je náročný, netrpělivý, nadměrně aktivní a vykazuje mnoho neurotických příznaků;
- citová stálost (C+) a úzkostná sebenejistota (O+): $r = -.54^{**}$ – adolescent je veselý, houževnatý, klidný, stálý, vyrovnaný a nepodléhá panice;
- citová stálost (C+) a vysoké pudové napětí (Q₄₊): $r = -.49^{**}$ – adolescent je citově zralý, bez obav a vnitřního napětí, nepodléhá panice a umí se ovládat;
- smělost (H+) a vznětlivost (D+): $r = -.40^{**}$ – klidné, spokojené, přátelské, společenské dítě, které nevnímá možné důsledky svého chování a žije „ze dne na den“;
- citová choulostivost (I+) a průbojnost (E+): $r = -.33^{**}$ – netrpělivý, pozorný, vldný, závislý, nejistý adolescent, který jedná na základě citové intuice a je závislý na autoritách;
- nadšenost (F+) a soběstačnost (Q₂₊): $r = -.32^{**}$ – adolescent je upřímný, projevuje své city, miluje společnost a kontakt s vrstevníky, jedná rychle, pohotově a konvenčně;
- smělost (H+) a úzkostná sebenejistota (O+): $r = -.50^{**}$ – žák má rád dobrodružství, společnost, otevřenost v komunikaci a lze ho charakterizovat jako houževnatého, někdy až impulzivního;
- smělost (H+) a vysoké pudové napětí (Q₄₊): $r = -.42^{**}$ – zdrženlivý, svědomitý, opatrný, uvážlivý, plný obav a vnitřního zmatku;
- sebevláda (Q₃) a úzkostná sebenejistota (O+): $r = -.31^{**}$ – žák si ve školních úkolech a činnostech věří a dosahuje v nich úspěchy, je plný dravé síly, svědomitý, houževnatý.

Také v záporných korelacích nacházíme hodnoty, které nepřekročily hranici -.30, přičemž některé z nich jsou, jiné naopak nejsou statisticky významné (viz příloha 2). Při analýze našich korelačních hodnot s korelacemi Balcara (1986, s. 34) zjišťujeme, že mnoho faktorových vztahů má stejné nebo velice podobné výsledky (příloha 2, tabulky K a L). Více než polovina hodnot v našem výzkumu a ve výzkumu Balcara se liší maximálně o $\pm .03$ korelačního bodu. Tento výsledek může v určitém úhlu potvrzovat poznání, že osobnostní charakteristiky jsou relativně stálé a neměnné v čase, a to jak u jedince, tak i napříč generacemi, a nejsou příliš ovlivňovány politickou situací a „duchem doby“¹⁶. Také to potvrzuje určitou vnitřní konzistenci položek a samotného dotazníku v čase.

Korelační vztahy ve formě „B“

U této formy pozorujeme, že mnoho korelačních vztahů je signifikantně významných na hladině $\alpha = 0,01$, nacházejí se zde ale také asociace, u nichž není registrovaná statistická významnost. V analýze této formy inventáře jsme nezjistili žádné vztahy, které by spadaly do kategorie vysoce silné. Nejvyšší negativní korelační hodnotu nacházíme u faktorů citová stálost (C+) a úzkostná sebenejistota (O+) - .56**. V opačném směru jsou to vztahy mezi faktory:

- citová stálost (C+) a smělost (H+): $r = .46^{**}$;
- vznětlivost (D+) a vysoké pudové napětí (Q₄₊): $r = .44^{**}$;
- úzkostná sebenejistota (O+) a vysoké pudové napětí (Q₄₊): $r = .38^{**}$;
- úzkostná sebenejistota (O+) a vznětlivost (D+): $r = .36^{**}$;
- zodpovědnost (G+) a sebevláda (Q₃₊): $r = .36^{**}$;
- zodpovědnost (G+) a citová choulostivost (I+): $r = .34^{**}$;
- nadšenost (F+) a bezprostřednost (A+): $r = .33^{**}$.
- Kromě středního záporného vztahu mezi faktory C+ a O+ jsme dále našli tyto významné asociace:
- citová stálost (C+) a úzkostná sebenejistota (O+): $r = -.56^{**}$;
- smělost (H+) a úzkostná sebenejistota (O+): $r = -.48^{**}$;
- citová stálost (C+) a vysoké pudové napětí (Q₄₊): $r = -.42^{**}$;
- citová stálost (C+) a vznětlivost (D+): $r = -.37^{**}$;
- bezprostřednost (A+) a soběstačnost (Q₂₊): $r = -.36^{**}$;
- nadšenost (F+) a zodpovědnost (G+): $r = -.31^{**}$;

- nadšenost (F+) a sebevláda (Q₃₊): $r = -.31^{**}$.

Již neuvádíme charakteristiky jednotlivých faktorů a korelačních vztahů jako u formy „A“, čtenářům doporučujeme kapitolu Hodnocení dotazníků a jednotlivé faktory, kde naleznou obsah faktorových pólů, které mohou propojit s prezentovanými daty. Vraťme se ještě ke korelačním hodnotám mezi jednotlivými faktory, které naměřil Balcar (1986, s. 34). Opět jako v předešlé formě se i zde nachází mnoho hodnot asociálních vztahů, jež se podobají námi analyzovaným hodnotám. V tabulce M a N přílohy 3 se celkem 51 červeně označených hodnot (56,04 %) liší od našich maximálně o ± 0.03 korelačního bodu. Potvrzuje to naše slova, ale i stanovisko dalších autorů (Cattell, Allport a další), že osobnostní dotazníky „nestárnou“, jen některé položky mohou být po určité době nevhodné po formální a někdy i obsahové stránce.

Populační normy

Realizovaná terénní administrace umožnila získat celkem 1 938 archů formy „A“ a 1 643 archů formy „B“. Na jejich základě mohly být vytvořeny převodní tabulky s rozlišením formy, pohlaví a typu škol. U faktoru „krystalická inteligence“ jsme přidali ještě rozlišení podle věku (11–16 let). Základním mechanismem prezentovaných stenových tabulek je převod hrubých skóre respondentů na stenové hodnoty, s nimiž se dobře pracuje, protože odpovídají našemu návyku na dekadickou soustavu a mají dvě základní výhody: a) „usnadňují interindividuální srovnání, tj. srovnání mezi jedinci; b) umožňují intraindividuální srovnání, tj. srovnání míry různých vlastností u téhož jedince“ (Papica, 1984, s. 43). V literatuře jsme se setkali se dvěma typy záznamu převodních tabulek, a to podle Balcara (1986) a podle Schumachera a Cattella (1977). V této souvislosti uvádíme v příloze 1 oba druhy v tomto pořadí:

- forma převodních tabulek podle Balcara (1968):
 - tabulka A: Stenové normy HSPQ – forma A – chlapci (11–16 let),
 - tabulka B: Stenové normy HSPQ – forma A – dívky (11–16 let),
 - tabulka C: Stenové normy HSPQ – forma A – chlapci a dívky (11–16 let),
 - tabulka D: Stenové normy HSPQ – forma B – chlapci (11–16 let),
 - tabulka E: Stenové normy HSPQ – forma B – dívky (11–16 let),
 - tabulka F: Stenové normy HSPQ – forma B – chlapci a dívky (11–16 let),
 - tabulka G: Stenové normy HSPQ – forma A – žáci základních škol (11–16 let),
 - tabulka H: Stenové normy HSPQ – forma A – žákyně základních škol (11–16 let),
 - tabulka I: Stenové normy HSPQ – forma B – žáci základních škol (11–16 let),
 - tabulka J: Stenové normy HSPQ – forma B – žákyně základních škol (11–16 let),
 - tabulka K: Stenové normy HSPQ – forma A – gymnazisté (11–15 let),
 - tabulka L: Stenové normy HSPQ – forma A – gymnazistky (11–15 let),
 - tabulka M: Stenové normy HSPQ – forma B – gymnazisté (11–15 let),
 - tabulka N: Stenové normy HSPQ – B – gymnazistky (11–15 let);
- forma převodních tabulek podle Schumachera a Cattella (1977):
 - tabulka O: Stenové normy HSPQ – forma A – chlapci (11–16 let),
 - tabulka P: Stenové normy HSPQ – forma A – dívky (11–16 let),
 - tabulka R: Stenové normy HSPQ – forma B – chlapci (11–16 let),
 - tabulka S: Stenové normy HSPQ – forma B – dívky (11–16 let).

Balcar (1986) ve své příručce k tomuto osobnostnímu dotazníku podává několik doporučení k praktickému využití:

- v rámci psychodiagnostického vyšetření by měly být využity obě formy inventáře společně;
- není-li prostor pro administraci obou forem, je vhodné využít v diagnostickém procesu jen formu „A“;
- faktor „krystalická inteligence“ má nižší interpretační spolehlivost, hlavně při opakovaném měření (efekt naučeného);
- u faktorů „E“ a „J“ se doporučuje připisovat nižší váhu jejich obecnému vymezení;
- využívat k interpretaci výsledků širší stenová pásma: a) „nízké“ pásmo standardních skóre = 1 až 3 stenových bodů; b) „střední“ pásmo standardních skóre = 4 až 7 stenových bodů; c) „vysoké“ pásmo standardních skóre = 8 až 10 stenových bodů.

Závěr

Upozorňujeme čtenáře, že podrobnější informace o tomto dotazníku naleznou v příručce „Osobnostní dotazník pro mládež“ (T-88) K. Balcara z roku 1986 a 1992. Primárním a jediným cílem našeho výzkumu bylo provést aktualizaci stenových norem jednotlivých faktorů 1. řádu formy „A“ a „B“ pro pubescenty ve věku 11–16 let, z těchto důvodů odkazujeme na již vytvořené odborné texty.

Poznámkový blok

1. U Cattella jsou trsy rysů označovány jako faktory druhého řádu (Balcar, 1986).
2. Cíle faktorové analýzy: „a) analyzovat korelace většího množství proměnných tím, že se více proměnných shlukuje tak, že většina proměnných v jednom shluku spolu silně koreluje; b) interpretovat faktory podle toho, jaké proměnné obsahuje příslušný shluk; c) shrnout variabilitu proměnných pomocí několika málo faktorů“ (Hendl, 2009).
3. CPQ je určen k diagnostice dětí ve věku 8–13 let, HSPQ k diagnostice adolescentů ve věku 12–18 let a 16 PF k diagnostice dospělých ve věku 16 a více.
4. Příručky se zásadně neliší a pozorovatelný rozdíl je ve vynechání některých částí příručky z roku 1986 v příručce z roku 1992.
5. Americká verze příručky nabízí navíc faktor „nezávislost na okolí“. Sekundární faktor neboli faktor druhého řádu je komplexnější trs tvořený faktory prvního řádu, který se vyznačuje ještě vyšší obecností.
6. Položka 10 formy A – „Řekl(a) bys, že některá pravidla a předpisy jsou hloupé a zastaralé?“
7. Položka 93 formy A – „Můžeš hovořit před celou třídou, aniž bys byl(a) nervózní a nesvůj(nesvá)?“.
8. Z našich zkušeností vyplývá, že čistý čas potřebný k zvládnutí dotazníku se pohybuje od 30–50 minut.
9. Nedoporučuje se využívat grafitové tužky z důvodu špatné čitelnosti a přehlednosti v záznamovém archu.
10. Doporučujeme u mladších respondentů slovní informování, u starších slovní kombinované s psanými informacemi.
11. V našem výzkumu se několikrát stalo, že se adolescenti ptali na význam slovního spojení „oddávat se snění“, ale i na další.
12. Po uplynutí 10 minut: „Teď byste měli být nejméně u otázky 35 nebo za ní. Jestliže nejste ještě tak daleko, měli byste postupovat rychleji. Nepřemýšlejte nad otázkami, označte hned tu odpověď, která vás napadne jako první. Žádnou otázku nevynechávejte.“; po uplynutí 20 minut: „... u otázky 70 nebo za ní ...“; po uplynutí 30 minut: „... u otázky 105 nebo za ní“. Při naší administraci jsme žáky upozorňovali v polovině hodiny, tedy po cca 22 minutách, že by měli být u otázky 50.
13. U víceletých gymnázií se jednalo o primu až kvartu.
14. Pro určování síly asociací využíváme rozdělení podle Hendla (2009, s. 256): a) malá = $\pm 0,1$ až $\pm 0,3$; b) střední = $\pm 0,3$ až $\pm 0,7$; c) velká = $\pm 0,7$ až $\pm 1,0$.
15. Poznámka: „***“ – signifikantní na hladině alfa 0,01.
16. Balcar testoval v roce 1986, tedy v době komunistického režimu, přičemž náš výzkum proběhl o 22 let později, kdy v ČR vládne demokracie.

Literatura

- Allport, G. W. (1961). *Pattern and Growth of Personality*. Holt, Rinehart and Winston: New York.
- Balcar, K. (1986). *Osobnostní dotazník pro mládež HSPQ (II. Přepřacované vydání)*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Balcar, K. (1992). *Osobnostní dotazník pro mládež HSPQ (II. Přepřacované vydání)*. Bratislava: Psychodiagnostika.
- Svoboda, M. (ed.), Krejčířová, D., Vágnerová, M. (2001). *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Praha: Portál.
- ČSÚ WWW user survey. (n.d.). Retrived January 2, 2010 from <http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/4019-09>.
- ČSÚ WWW user survey. (n.d.). Retrived January 2, 2010 from http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/cr_od_roku_1989#01.
- ČSÚ WWW user survey. (n.d.). Retrived January 2, 2010 from <http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/p/4113-03>.
- ČSÚ WWW user survey. (n.d.). Retrived January 2, 2010 from http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/hdp_narodni_ucty.
- ČSÚ WWW user survey. (n.d.). Retrived January 2, 2010 from <http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/3115-09>.
- ČSÚ WWW user survey. (n.d.). Retrived January 2, 2010 from http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/cr_od_roku_1989.
- Dolejš, M., Miovský, M., Řehan, V. (2012). *Testová příručka ke Škále osobnostních rysů představujících riziko z hlediska užívání návykových látek (SURPS – Substance use risk profile scale)*. Praha: Univerzita Karlova.
- Dolejš, M. (2010). *Efektivní včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Čáp, J., Balcar, K., Boschek, P. (1999). K problematice diferencí v rysech osobnosti. *Československá psychologie*, 5, 385-395.
- Hall, C. S., Lindzey, G. (1999). *Psychologie osobnosti*. Bratislava: Media Trade.
- Hendl, J. (2009). *Přehled statistických metod: analýza a metaanalýza dat*. Praha: Portál.
- Hartl, P., Hartlová, H. (2000). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hřebíčková, M., Čermák, I., Osecká, L. (1993). Lexikální přístup k osobnosti II.: pětifaktorová struktura popisu osobnosti založena na analýze lexika. *Československá psychologie*, XXXVI (6), 491-500.
- Nakonečný, M. (1997). *Motivace lidského chování*. Praha: Academia.
- Papica, J. (1984). *Základy psychometrie*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Schumacher, G., Cattell, R. B. (1977) *Deutscher HSPQ (High School Personality Questionnaire). Mehrdimensionaler Test der Persönlichkeitsstruktur und Iber Störungen für Zwölf-bis Achtzehnjähringe*. Bern: Huber.